

Folke Bohlin:

Så blev musikhistoria ett universitetsämne i Sverige

Kanslersämbetet för de svenska universiteten fastställde den 20 maj 1915 en *Studieplan i Musikhistoria med musikteori* och utnämnde samtidigt docenten Tobias Norlind (1879–1947) till examinator.¹⁶⁷ Detta är av grundläggande betydelse för det stegvisa införandet av musikvetenskap vid svenska universitet. Studieplanen antogs senare av Stockholms universitet (som då ännu hette Stockholms högskola), vilket gjorde att Gunnar Jeanson (1898–1939) kunde examineras och disputeras i ämnet 1926 och därefter bli förordnad till docent och själv bedriva undervisning. En motsvarande roll kom studieplanen från Lund att spela i Uppsala, där Carl-Allan Moberg (1896–1978) disputerade 1927 och efter tjugo års lärarverksamhet som docent år 1947 erhöll den första universitetsprofessuren i ämnet, då benämnt musikforskning.

Studieplanen från 1915 har inte fått den plats i ämnets historieskrivning som den förtjänar. I olika sammanhang har jag sedan länge sökt väcka intresse för ett närmare studium av studieplanens roll i det musikvetenskapliga universitetsämnets historia.¹⁶⁸ I detta sammanhang vill jag särskilt nämna planens 100-årsjubileum som något försenat lyftes fram vid konferensen *Musikforskning idag* i Växjö 2016 där jag höll inledningsanförandet vid en paneldiskussion under Lars Berglunds ordförandeskap.¹⁶⁹ I det följande vill jag fästa uppmärksamheten på vissa moment i studieplanens ännu utforskade tillkomsthistoria.

Examinationen

Det finns goda skäl att först lyfta fram det sista stycket i studieplanen från 1915, som här återges i sin helhet:

Examinator är docenten i litteratur- och musikhistoria J.H.T. Norlind; dock att studerandes musikteoretiska förkunskaper – i allmän musikleära och harmonilära – ävensom kunskaper i musikalisk formlära och kontrapunkt – inclusive canon och fuga – samt kännedom om instrumentation och orkesterpartitur skola prövas och bedömas av kapellmästaren vid universitetet i Lund, vilken, därest den studerande i nämnda

¹⁶⁷ Studieplanen finns tillgänglig på Tobias Norlind-samfundets för musikforskning hemsida: <http://www.tobiasnorlindsamfundet.se/>.

¹⁶⁸ Denna text bygger både på artiklar som jag tidigare publicerat (Bohlin 1980, 1997 och 2009) och på utgivna utkast. Den har vuxit fram i nära samarbete med Håkan Lundström som bland annat översatt valda delar av mina tyskspråkiga artiklar.

¹⁶⁹ Bohlin 2016.

delar av ämnet godkännes, skall därom utfärda intyg, som företes för examinator, innan denne avgiver allmänt betyg i ämnet.

Det ligger givetvis en avsikt bakom utelämnandet av kapellmästarens namn: uppdraget gällde inte en viss person utan den vid ifrågakommande tillfälle verksamme innehavaren av kapellmästartjänsten. När studieplanen antogs år 1915 var det Alfred Berg. Eftersom denne spelat en viktig men ännu inte närmare undersökt roll för det nya ämnets utformning, bör här några data om honom presenteras.

Universitetskapellmästaren Alfred Berg

Alfred Berg (1857–1929) hade bedrivit naturvetenskapliga studier i Uppsala 1877–1885 och samtidigt ägnat sig åt musik, bland annat som violinist i Akademiska kapellet och som körledare. Universitetskapellmästare (Director musices) i Uppsala var Jacob Axel Josephson (1818–1880), som 1842 hade promoverats i ämnet estetik med en kortare avhandling om den tidens moderna musik. Det är oklart om Berg följde de musikhistoriska föreläsningar som Josephson gav alltsedan 1863, i varje fall nämns inte något om detta i hans *Minnen 1863–94*.¹⁷⁰

Han fortsatte sina studier i Lund 1886 med botanik som huvudämne och avlade en fil.kand.-examen två år senare. Icke desto mindre intog musiken en allt större plats i hans liv. Han vikarierade som universitetskapellmästare och skördade stort bifall som körledare, orkesterdirigent och även som kompositör av kantater. En grupp akademiska lärare såg i honom en kommande universitetskapellmästare och erbjöd sig att bestrida kostnaderna för hans nödvändiga fackmusikaliska utbildning.¹⁷¹ Så kunde han, 37 år gammal, i juli 1894 påbörja en två-årig utbildning i Leipzig, som innehöll musikteori, komposition, violin- och klaverspel, musikhistoria, musikestetik, orkesterdirigering, ensemblespel samt solo- och körsång.¹⁷²

Berg utsågs till universitetskapellmästare i Lund i januari 1897. Hans naturvetenskapliga kunskaper kom till användning i experimentella studier över musikakustiska problem i konsertsalar av olika utformning. Flera av hans resultat inom detta område omsattes i praktiken. Berg ägnade även mycket tid och kraft åt ett annat av musikvetenskapens delområden, nämligen musikbibliografin, där han genom statligt understödda studieresor till Tyskland skaffade sig god kompetens. Den kom till nytta när han genomförde sitt stora projekt att katalogisera Akademiska kapellets gamla notförråd (bland annat Kraus-, Engelhardt- och Wenstersamlingarna). Han översatte också 1901 en kontrapunktlära av sin teorilärare i Leipzig, Salomon Jadassohn.

¹⁷⁰ Frölich (red.) 1937.

¹⁷¹ Frölich (red.) 1937: 240 f.

¹⁷² Widmark 1996.

År 1911 anpassades instruktionen för universitetskapellmästaren till den i Uppsala som sedan 1863 innehöll en föreskrift om föreläsningar i musikhistoria. Mot löneförhöjning åtog sig Berg uppgiften att varje vecka ge föreläsningar över musikteoretiska och musikhistoriska teman. Enligt universitetskatalogen valde Berg under åren 1912–1915, d.v.s. de år då studieplanen diskuterades, huvudteman som ”Musikinstrumenten och deras utvecklingshistoria”, ”Harmonilära”, ”Tonkonstens former” och ”Instrumenteringskonsten”. Det är påfallande att han vid denna tid undvek rent musikhistoriska teman, trots att han alltsedan 1901 hade gett musikhistoriska föreläsningar på eget initiativ. Uppenbarligen utnyttjade han inte den i instruktionen från 1911 fastställda musikhistoriska valmöjligheten, eftersom sådana föreläsningar sedan 1909 hölls av Tobias Norlind, som då utsetts till docent i litteratur- och musikhistoria.

1918 promoverades Berg till hedersdoktor vid filosofiska fakulteten. Att Bergs namn var vida känt i samtiden berodde i första hand på hans framgångar som dirigent för Lunds studentsångförening. Han brukade i Bellmans anda kallas "Fader Berg".

Det dåvarande universitetssystemet

Enligt 1907 års universitetsstadga krävdes för filosofie kandidatexamen 6 betyg, som var moduler motsvarande ungefär en termins studier. Examen skulle bestå av 1–3 betyg i tre olika ämnen. Nästa steg var filosofie licentiatexamen. För denna behövdes inte bara muntliga tentamina utan även en avhandling av begränsat omfång. Slutligen kunde man erhålla filosofie doktorsgrad. Doktoranden skulle färdigställa en självständig avhandling – handledning i dagens bemärkelse fanns inte. Vid en offentlig disputation skulle doktoranden som respondent försvara sin tryckta avhandling mot kritik både från den av fakulteten utsedde försteopponenten och den av respondenten utsedde andreopponenten, liksom mot anmärkningar från åhörarna. Skriften och försvaret utvärderades av fakulteten. För att bli docent måste man minst ha fått ett starkt ”med beröm godkänd”. Docenten hade forsknings- och undervisningsskyldighet och behöll därför titeln endast så länge som han var bosatt i universitetsstaden. De treåriga docentstipendierna räckte inte till alla därtill berättigade.

Under första hälften av 1800-talet inrättades lärostolar i ämnet estetik vid landets båda universitet, Uppsala och Lund. Det stora ämnet innefattade delämnena ”litteraturhistoria med poetik” och ”konsthistoria med konstteori”. Under detta paraply kunde också ett nytt ämne som musikhistoria inrymmas. Förhållandet ändrades dock fullständigt år 1918 då lärostolen i estetik delades i en för litteraturhistoria och en för konsthistoria. Därmed försvann den organisatoriska basen för musikhistoria inom Lunds universitet.

Studieplanens tillkomsthistoria

När Tobias Norlind år 1909 ansökte om förordnande som docent i litteratur- och musikhistoria tillstyrkte ämnesföreträdaren, professorn i estetik med litteratur- och konsthistoria Ewert Wrangel, denna ansökan med kraft. Han betecknade Norlind som ”en framstående fackman på det med litteraturhistorien sammanhängande musikhistoriska området”. ”Av särskild betydelse” ansåg han också Norlinds folkvisestudier vara. Kanslers förordnande kom den 22 juni 1909.

I egenskap av docent i litteratur- och musikhistoria var Tobias Norlind oavlönad medlem av lärar- och forskarstaben under professorn för det då ännu odelade storämnet estetik. Under de flesta av terminerna fram till och med 1918 föreläste Norlind omväxlande i litteraturhistoria och musikhistoria. De första åren föreläste han dessutom i folkdiktning samt ledde seminarier i detta delämne inom det stora estetikämnet. Höstterminen 1910 och vårterminen 1918 gav Norlind kurser i allmän musikhistoria och höstterminen 1918 i de musikaliska konstformernas historia. Han hade i genomsnitt fem deltagare per kurs.

Eftersom musikhistoria inte ingick bland de fastställda examensämnena måste varje studerande söka kunglig dispens för att få ta med detta ämne. År 1911 begärde Torsten Boheman fakultetens stöd för sin ansökan till Konungen om dispens att i fil.kand.-examen få ta med musikhistoria som särskilt ämne. Fakulteten vände sig till docenten i musikhistoria Tobias Norlind. I ärendet inkom till Fakulteten den 4 juni 1912 ett yttrande förmedlat av professor Brodén i vilket universitetsskapellmästare Berg föreslog att det nya ämnet skulle benämnas ”musikhistoria med musikteori”. Det finns skäl att i detta sammanhang påpeka att Berg fick en starkare direktkontakt med fakulteten i och med att Ewert Wrangel år 1913 inledde sitt mångåriga ordförandeskap i Studentsångföreningen.

När Kungl. Maj:t år 1913 beviljade den sökta dispensen benämndes ämnet i enlighet med filosofiska fakultetens förslag ”musikhistoria med musikteori”. Det fick bara tas med såsom tilläggsämne utöver fordringarna på sex betyg för fil.kand.-examen, så kallat plusämne. Villkoren var vidare, att lämplig examinator fanns att tillgå, att examensfordringar och studieplan fastställdes och att sökanden själv betalade examinationskostnaderna.¹⁷³ Boheman tycks dock inte ha fullföljt sina planerade studier i ämnet.

Förslag till examensfordringar och studieplan utarbetades inte förrän fil.kand. Birger Anrep-Nordin i september 1912 ansökt om att få avlägga fil.lic.-examen i ämnet. Norlind fick i uppdrag att föreslå ämnets omfattning i kandidat- och licentiatexamina samt erforderliga kurser, ifråga om musikteori i samarbete med universitetsskapellmästare Berg.¹⁷⁴ När det gäller utarbetandet av det förslag som slutligen inlämnades till fakulteten finns betydelsefullt, ännu icke utforskat källmaterial, främst i Norlinds korrespondens och i ett antal kommittéprotokoll.

¹⁷³ Filosofiska fakultetens protokoll 14 december 1911 respektive 6 september 1912. Torsten Boheman (1888–1968) var redaktör, skribent och tonsättare verksam i Danmark. Han recenserade för övrigt häftena 1–11 av Norlinds musiklexikon i Ord & Bild 1914.

¹⁷⁴ Filosofiska fakultetens protokoll 18 oktober 1913.

Av dessa framgår bland annat att Norlind försökte tolka termen ”musikteori” som en direkt motsvarighet till det en smula abstrakt klingande ”konstteori” i ämnesbeteckningen ”konsthistoria med konstteori”.

På våren 1914 antog fakulteten ett förslag till undervisningsplan, examensfordringar och studieplan i musikhistoria med musikteori och skickade det i tryckt form till kanslersämbetet.¹⁷⁵

Fakultetens förslag på remiss till KMA

I slutfasen av studieplanens för musikhistoria med musikteori fastställande spelade Karl Valentin (1853–1918) en betydelsefull roll i egenskap av sekreterare vid Kungl. Musikaliska Akademien. Enligt statuterna för den 1771 grundade Akademien var dess ansvarsområde inte bara musik som utövande konst utan också som vetenskap. Till uppgifterna hörde att yttra sig över förfrågningar från regeringen eller statliga myndigheter och universitetskanslersämbetet efterfrågade ett ställningstagande från Akademien angående det från Lund inlämnade förslaget till studieplan. Ett yttrande från Valentin som företrädare för landets högsta auktoritet i musikaliska frågor hade naturligtvis en särskild tyngd, då det var avgivet av den ende fackmannen i landet vid sidan av Norlind. Karl Valentin hade nämligen efter att ha följt Josephsons föreläsningar i Uppsala gått vidare med studier både vid konservatoriet och vid universitetet i Leipzig fram till promotionen som ”philosophiae doctor et bonarum artium magister” med avhandlingen *Studien über die schwedischen Volksmelodien*, som utkom i tryck 1885.

Efter promotionen i Leipzig bedrev han inte mera musikvetenskaplig forskning. I förordet till sin *Populär allmän musikhistoria* säger han uttryckligen att den inte bygger på eget forskningsarbete.¹⁷⁶ Han undervisade emellertid i musikhistoria vid musikkonservatoriet i Stockholm och höll också offentliga musikhistoriska föreläsningar. När ortsföreningen Stockholm inom Internationale Musikgesellschaft bildades år 1910 valdes han till ordförande och följande år även i den svenska landsavdelningen med Tobias Norlind i Lund som sekreterare. Valentin var den förste svensk som promoverades i musikvetenskap och förblev också länge den ende. År 1912 tilldelades Valentin professors namn.

På sin arbetsplats hade Valentin direkt tillgång till Musikaliska akademiens bibliotek, som säkert var bättre rustat inom detta område än universitetsbiblioteket i Lund och han utökade litteraturlistan med flera titlar. Kanske kan man på en viktig punkt skönja spåren av hans erfarenhet från den dubbla utbildningen i Leipzig med separata praktiskt musikaliska respektive musikvetenskapliga delar: han gav det musikteoretiska delmomentet ett något större utrymme och försåg det med mera utförligt formulerade krav. Det innebar en viss förskjutning i proportionerna till de musikteoretiska momentens förmån.

¹⁷⁵ Filosofiska fakultetens protokoll 28 maj 1914 respektive 15 juni 1914.

¹⁷⁶ Valentin 1900–1901: Efterskrift [s. 138].

När filosofiska fakulteten i februari 1915 behandlade Valentins yttrande beslöt man (efter hörande av Norlind och Berg) att acceptera de föreslagna ändringarna och dessutom göra smärre tillägg till litteraturlistan.¹⁷⁷ Detta meddelades till kanslersämbetet som skulle fatta det slutgiltiga beslutet om studieplanen.

Den stadfästa studieplanen

Kanslersämbetet för Rikets universitet beslutade den 20 maj 1915 att stadfästa "Studieplan i Musikhistoria med musikteori" för Filosofiska fakulteten i Lund. Studieplanen utkom samma år i ett tiosidigt småtryck från Håkan Ohlssons boktryckeri.¹⁷⁸ Som ovan nämnts finns det numera tillgängligt på nätet (se not 1).

Studieplanen kan inte förstås i sitt historiska sammanhang utan fördjupade studier i dess tillkomsthistoria med Tobias Norlind och Alfred Berg som huvudaktörer. Olika synsätt på deras roller kommer till uttryck i oenigheten mellan fakulteten och kanslersämbetet när det gällde examinationen: fakulteten betecknade båda som examinatorser men kanslersämbetet gjorde – som framgår av det här inledningsvis gjorda citatet – endast Norlind till examinator medan Berg såsom universitetets kapellmästare skulle utfärda intyg rörande de musikteoretiska delarna av ämnet att uppvisa för examinator Norlind.¹⁷⁹ Även den kursplan för "Musikhistoria med musikteori" som fakulteten fastställde den 29 maj 1915 måste tas med i undersökningen.

Musikhistoria med musikteori hade nu fått erkännande som universitetsämne i Sverige, om än tills vidare bara som plusämne till en examen sammansatt av sex betyg i andra ämnen. Om tillämpningen av studieplanen i Lund är tills vidare inte mycket mer känt än att Birger Anrep-Nordin – vars ansökan ju givit upphov till det nya universitetsämnets införande – år 1918 fullbordade sin licentiatexamen för att sex år senare disputera på en avhandling om Kraus.

Större betydelse för ämnets fortsatta utveckling fick, såsom betonades i denna artikels början, Gunnar Jeanson och Carl-Allan Moberg som kunde bli licentiaterna sedan Stockholms högskola (som det då hette) och Uppsala universitet antagit den lundsiska studieplanen. De disputerade år 1926 respektive 1927 och blev båda förordnade som docenter. Båda var elever till Norlind som sedan 1918 verkade i Stockholm där han - utan närmare anknytning till Stockholms högskola - kunde utöva sin examinationsrätt. Härav framgår än tydligare den grundläggande betydelse som 1915 års studieplan fick för införandet av ett musikvetenskapligt ämne vid svenska universitet.

¹⁷⁷ Humanistiska sektionens protokoll 24 februari 1915, § 234, med bilagor.

¹⁷⁸ Se Tobias Norlind-samfundets för musikforskning hemsida: <http://www.tobiasnorlindsamfundet.se/>.

¹⁷⁹ Filosofiska fakultetens protokoll 29 april 1915. Vid mötet 29 maj 1915 förordnades Berg och Norlind som examinatorser och kursplan fastställdes.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkivcentrum Syd

Lunds universitets arkiv

Filosofiska fakultetens protokoll

Humanistiska sektionens protokoll

Litteratur

- Bohlin, Folke 1980. 'Tobias Norlind och musikvetenskap som universitetsämne. Sammanfattning av ett resultat.' I Anders Carlsson och Jan Ling (red.): *Nordisk musik och musikvetenskap under 1970-talet. En rapport från 8:e Nordiska musikforskar-kongressen, Ljungskile folkhögskola, 25–30 juni 1979*. Göteborg: Musikvetenskapliga institutionen, 24–25.
- 1997. 'Musik als akademisches Lehrfach an den schwedischen Universitäten.' I Ekkehard Ochs, Nico Schüler och Lutz Winkler (red.): *Musica Baltica, Interregionale musikkulturelle Beziehungen im Ostseeraum*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 28–31.
 - 2009. 'Deutsche Einflüsse auf die Einführung musikwissenschaftlichen Unterrichts in Schweden.' I Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck och Lutz Winkler (red.): *Universität und Musik im Ostseeraum*. Berlin: Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Litteratur, Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft 17, 253–261.
 - 2016. 'Musikutbildning i Sverige – ett 100-årsjubileum'. *Musikforskning i dag, Linnéuniversitetet, Växjö, 14–16 juni 2016*, 10 [abstracts].
[<https://www.musikforskning.se/node/7>][Hämtad 30 april 2019.]
- Frölich, Ingo (red.) 1937. *Fader Bergs minnen 1863–1894*, Stockholm.
- Valentin, Karl (1900–1901): *Populär allmän musikhistoria del 1–2.2a* uppl. 1916. Stockholm.
- Widmark, Helen 1996. 'Kapellet under Fader Berg'. I Greger Andersson (red.): *Spelglädje i Lundagård, 250 år med Akademiska kapellet*. Lund: Lund University Press, 158–170.